

Den svenska vänsterns historia

Johan Lönnroth & Jimmy Sand

Den svenska vänsterns historia

Johan Lönnroth & Jimmy Sand

Tankeverksamheten inom Arbetarrörelsen i Göteborg

Om författarna och texten

Johan Lönnroth är matematiker och nationalekonom. Han har skrivit ett antal böcker samt artiklar i internationella tidskrifter, huvudsakligen om ekonomisk idéhistoria. Har suttit i Göteborgs kommunstyrelse och i riksdagen och var åren 1999 till 2003 vice ordförande i Vänsterpartiet. Han är aktuell med boken *Albin Ström och det frihetliga spåret i svensk arbetarrörelse* (Göteborg: Bokförlaget Korpen 2014).

Jimmy Sand är skribent och socialdemokratisk fritidspolitiker. Bor i Göteborg sedan tio år, men uppväxt i bruksorten Grums med föräldrar som är industriarbetare. Han skriver ledare i *ETC Göteborg* och driver bloggen *Strötankar och sentenser*.

Texten är första kapitlet av *Den tredje vänstern* som kommer ut på Bokförlaget Korpen senare i år. Det är den tredje, omarbetade upplagan av boken, nu med Jimmy Sand som medförfattare, som först kom ut år 1997 med Johan Lönnroth som ensam författare.

Författarna svarar själva för framlagda uppfattningar och slutsatser i Tankeverksamhetens skrifter.

Ansvarig utgivare: Ann-Sofie Hermansson
www.tankeverksamheten.se
redaktion@tankeverksamheten.se

ISBN 978-91-87077-34-0

Göteborg 2014

DEN SVENSKA VÄNSTERNS HISTORIA

Jämförelser mellan olika länder i Europa lär visa att det lokala och kommunala självstyret har haft starkast förankring i Sverige och Norge. Historiker har försökt förklara det med att här saknades en stark feodalmakt och detta berodde i sin tur på att bönderna kunde dra till skogs och försörja sig där om förtrycket blev för starkt. Den medeltida bonden i Sverige hade större politisk och social frihet, deltog i större utsträckning i det politiska livet än i något annat västeuropeiskt land. Den starka centralmakten, kronan, vilade på en allians med denna självägande bondeklass.¹

Kanske var det i första hand den lokaldemokratiska traditionen som gjorde att vare sig liberalismens eller socialismens revolutionära rörelser någonsin kunde göra sig riktigt gällande här. Också den långa freden efter 1809 bidrog till detta. Att det istället för militär upprustning kunde satsas på civil produktion ökade välståndet och dämpade motsättningarna. Varken statens, adelns eller kapitalisternas maktutövning blev riktigt så brutal här som i många andra länder. Med det system av ämbetsverk som under ledning av rikskanslern Axel Oxenstierna skapats under 1600-talet började en allt mer oberoende ämbetsmannakår växa fram. Maktdelningen inom staten var tydligare än på de flesta andra håll, och beslutsfattandet i ämbetsverken präglades i hög grad av rationalitet och av lojalitet mot staten framför andra intressen.²

Den första vänstern

Först med franska revolutionen började politiska inriktningar betraktas i termer av höger och vänster, då efter hur de olika fraktionerna satt i natio-

¹ Henrik Berggren & Lars Trägårdh, *Är svensken människa?* Norstedts 2006, s 41ff.

² Dan Andersson, *Tillsammans – i lust eller blomstring?* Hjalmarson & Högberg 2012, s 28f.

nalförsamlingen. Den första vänsterns bärande idé var liberalismen, alla människors frihet och lika rätt att delta i samhällslivet oavsett börd. I Sverige fick den sitt politiska genombrott i mitten av 1800-talet. Erik Gustaf Geijer blev efter sitt dramatiska avhopp från konservatismen 1838 en liberal förgrundsgestalt. Han varnade för att kapitalets välde nu skulle ersätta adelsväldet och pläderade för det "kollektiva arbetet", något som gjort att också socialdemokrater åberopat honom som ideologisk föregångare.³

Socialismen var länge ett ämne för intellektuella samtal i slutna sällskap, snarare än en politisk rörelse. Progressiva kapitalister som Lars Johan Hierta (dock blev han starkt konservativ som äldre) och S A Hedlund byggde broar till de fåtaliga socialisterna. Liberala arbetarföreningar bildades, som genom bland annat upplysning och välgörenhet, hjälp till självhjälp, ville göra något åt den så kallade "sociala frågan" – fylleri, dålig hygien, sjukdomar och annan ohälsa bland arbetarna i kölvattnet på industrialisering och urbanisering. Fredrika Bremer importerade den franska utopiska socialismen och gav den en kristet svensk-nationell färgning. Att Per Götrek och hans vänner bytte ut parollen "Proletärer i alla länder förenen eder" mot "Folkets röst är Guds röst" på den svenska översättningen av *Det kommunistiska manifestet* (redan samma år som originalet) var betecknande.⁴

Vid framväxten i Sverige av arbetarrörelsens båda huvudgrenar – den politiska och den fackliga – var industrikapitalismen ännu relativt outvecklad. Först omkring år 1870 kan man tala om ett industrialiseringens genombrott i Sverige. Det skedde genom sågverken (särskilt längs Norrlandskusten), stålindustrin och malmbrytningen. En del av detta hade tidigare bedrivits inom jordbrukets ramar, som Falu koppargruva sedan 1200-talet.

Industrins andel av landets samlade produktivitet (BNP) översteg jordbrukets först på 1890-talet, ungefär samtidigt som antalet bosatta i tätorter översteg antalet på landsbygden. Men vi fick aldrig några stora industristäder, som i Storbritannien och på den europeiska kontinenten. Istället samlades den svenska arbetarklassen i bruks- och sågverksorter. Detta kom att sätta sin prägel på arbetarrörelsen.⁵

När landet började industrialiseras fanns det inte som i andra europeiska länder någon stark borgerlighet med djupa historiska rötter i en urban kultur. År 1880 var ca 80 procent sysselsatta inom jordbruket och endast 15 procent bodde i städer, ca 2 500 studenter vid universitet och högskolor undervisades av knappt 200 professorer och andra lärare.⁶

Efter 1866 års konstitutionella reform dominerades riksdagen av ganska liberala storbönder. Lantmannapartiet ville företräda bondebefolkningen och de breda lagrens intressen gentemot byråkratin, militärväsendet och

³ Johan Lönnroth, *Schamanerna: Om ekonomi som förgylld vardag*, Arena 1993, s 96ff.

⁴ Ibid.

⁵ Henry Pettersson, *Från Palm till Löfven: En socialdemokratisk historia*, Premiss förlag, 2012, s 24.

⁶ Berggren & Trägårdh, 2006, s 137.

den akademiska världen. Bland de ledande företrädarna fanns liberalen Emil Key, som skrev partiets första program och vars dotter Ellen gjort sig känd som feministisk folkbildare och pedagog.⁷ På 1890-talet blev partiet ideologiskt mer konservativt, och efter diverse sammanslagningar och namnbyten gav det så småningom upphov till dagens Moderaterna.

Socialdemokraterna

Den andra vänstern hade som huvudkraft den arbetarrörelse som växte fram i slutet av 1800-talet. Den hävdade jämlikhet som en förutsättning för frihet. De socialistiska idéer, som främst skraddaren August Palm gav stor spridning i Sverige, kom via Danmark från Tyskland. Mäster Palm, som han kom att kallas, hade varit på gesällvandring på kontinenten när han på Gustav Adolfsdagen den 6 november 1881 kallade till ett möte på Hotell Stockholm, som då fanns på Baltzarsgatan i Malmö.

Ett hundratal personer kom – främst hantverksmästare, lärare, fabrikörer och tidningsfolk. Palm talade på rubriken ”Vad vilja Socialdemokraterna?”, och det var ett bemötande av en rad missförstånd han mött. Bland annat menade skraddaren att socialdemokratin alls inte ville avskaffa äganderätten, äktenskapet, religionen och nationen. Detta avfärdade han som vanvetliga beskyllningar.

Däremot ville man underlätta skilsmässor i olyckliga äktenskap, skilja kyrkan och staten åt och låta religionen vara en privatsak. Socialdemokraterna saknar inte fosterlandskärlek, menade talaren, men de älskar hela mänskligheten desto mer och vill verka för att alla ska betrakta sig som tillhörande samma gemenskap. Till frågan om ägandet talade Palm om att socialdemokratin framför allt ville hindra kapitalisterna från att tillskansa sig det överskott från arbetet som arbetarna hade rätt till. Det kunde ske genom att staten övertar produktionen eller genom att den tillhandahåller ”arbetarassociationerna” räntefria lån.⁸

Åtta år efter Mäster Palms första tal i Malmö, påskhelgen 1889, bildades Sveriges socialdemokratiska arbetareparti genom en kongress på Tunnelgatan (i dag Olof Palmes gata) i Stockholm. Deltog gjorde ett knappt femtiotal män – och en kvinna, tobaksarbetaren Alina Jägerstedt – från fackföreningar och socialistiska klubbar. Det första socialdemokratiska partiprogrammet, som gällde fram tills ett eget program skrevs av Axel Danielsson år 1897, var i huvudsak Palms översättning av det tyska Gothaprogrammet. Dess inledande fras om arbetet som skapare av allt välstånd och all rikedom

⁷ Ronny Ambjörnsson, *Ellen Key: En europeisk intellektuell*, Bonniers 2012.

⁸ Ulf Jönsson, ”Hvad vil Sosial-Demokraterna?”, *Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek*, den 6 november 2009. <http://www.arbark.se/2009/11/hvad-vil-social-demokraterna/>

är berömd. Men att Karl Marx själv starkt kritiserat denna tolkning av hans arbetsvärdelära var det få som kände till.⁹

Vid det här laget var rörelsens ideologiska mentor inte längre skräddarmästaren Palm, utan professorssonen Hjalmar Branting, tidigare redaktör för liberal-pacifistiska tidskriften *Tiden*. År 1886 hade denne hållit ett tal inför Gävles Arbetareklubb, på temat varför arbetarrörelsen måste bli socialistisk (istället för liberal, som den till stor del ännu var på sina håll). Brantings Gävletal kan ses som den svenska arbetarrörelsens första riktigt egna programskrift.¹⁰

Den etablerade tolkningen av Gävletalet är att Branting gav uttryck för marxistiska tankegångar. Det är något som framträder i Herbert Tingstens inflytelserika *Den svenska socialdemokratins idéutveckling* (1941). Men det finns skäl att ifrågasätta denna tolkning. Att Marx, och med honom närstående tänkare som Ferdinand Lassalle, var populär också bland svenska socialdemokrater är tydligt. Men som kulturradikal av sin tid, med en avbruten naturvetenskaplig bana bakom sig, var Branting märkbart präglad av ett evolutionärt tänkande mer besläktat med Darwin än med Marx. Han såg inte övergången till socialism som ett revolutionärt språng, utan som en utdragen och gradvis framåtskridande process där samhället, när tiden är mogen, träder i kapitalismens ställe. Broderlig solidaritet ska då komma att sättas framför egoistiskt vinstintresse.

En väl så viktig, men av idéhistoriker ofta försummad influens på Branting var de så kallade katedersocialisterna. Benämningen var ett öknamn på företrädare för den historiska skolan inom nationalekonomin. Det hade myntats av deras motståndare, som var anhängare till åsikten att helt fri konkurrens utan statlig inblandning leder till ekonomisk utveckling och rättvis fördelning av samhällets produktionsresultat.

Katedersocialister som Gustav von Schmoller och Adolph Wagner förespråkade socialpolitiska reformer som lösning på "den sociala frågan" – de såg framför sig att kapitalismen annars riskerade att splittra samhället i ett klassernas inbördeskrig. Schmoller lyckades övertyga Tysklands rikskansler Otto von Bismarck att år 1878 föreslå ett obligatoriskt, statskontrollerat socialförsäkringssystem för industriarbetarklassen. Under 1880-talet skulle det komma att genomföras till vissa delar – sjukförsäkring, olycksfallsförsäkring samt ålderdoms- och invaliditetsförsäkring. I efterhand kan det ses som grunden till den moderna välfärdsstaten. Men även om Bismarck kallade sitt förslag för statssocialism var han en konservativ politiker som på det sättet ville stävja socialismens framväxt.

⁹ Johan Lönnroth, "Swedish Model Market Socialism", Ian Steedman (red.), *Socialism and Marginalism in Economics*, Routledge 1995.

¹⁰ Hjalmar Branting, *Hvarför arbetarrörelsen måste bli socialistisk*, e-bok, Murbruk förlag 2013. http://www.murbrukforlag.se/ebok/Branting_Hvarfor_arbetareroelsen_maste_bli_socialistisk.pdf

År 1885 hade Johan Leffler föreläst på Nationalekonomiska föreningen om katedersocialisterna och den historiska skolan. Uppsalastudenten Branting lät sig påverkas, men han förlitade sig inte på att dåtidens makthavare skulle genomföra de nödvändiga reformerna. Socialdemokraterna måste därför först erövra statsmakten, genom rösträtten och med arbetarklassen som politisk hävstång.¹¹

En fredlig folkrörelse

Den första generationens arbetarledare kom från den egna klassen. Arbetarrörelsen var då ännu en motstånds- och befrielseörelse med uppgift att bekämpa inte bara kapitalisternas utan också överhetsstatens förtryck. Snarare än en klasskampsretorik förde sig agitatorerna med ett slags populistiskt språkbruk som ställde folket mot herrarna. Här finns likheter med de ryska narodnikerna, och med agrarpopulisterna i USA, som verkade vid samma tid.¹²

Rösträtten blev tidigt en viktig fråga. Kraven på folkets delaktighet och inflytande i samhällsstyret går tillbaka till franska revolutionens medborgarskapsideal. Privilegier för ett fåtal skulle bli alla medborgares gemensamma rättigheter.¹³ Motsättningen mellan de representerade (herrarna) och de orepresenterade (folket) hade också varit huvudfokus för chartisterna, en rörelse som uppstod på 1830-talet i den industriella revolutionens kärnland Storbritannien. Arbetarklassen, en beteckning som där började komma i bruk omkring 1815, omfattade så skilda grupper som hantverkargesällor, fabriksarbetare och daglönare. De förenades i att vara utestängda – även efter den av liberaler genomdrivna brittiska rösträttsreformen 1832 – från inflytande över samhällsstyret. I Sverige kom arbetarrörelsen att driva rösträttsfrågan, tillsammans med liberaler, tills den allmänna och lika rösträtten slutligen kunde bli verklighet år 1921.¹⁴

¹¹ Olle Sahlström, "Den vetenskapliga andan", *En trilogi om arbetarrörelsen*, Atlas 2003, s 53ff. Sten O Karlsson, *Det intelligenta samhället: En omtolkning av socialdemokratins idéhistoria*, Carlssons 2001, s 252ff.

¹² Per Wirtén, *Populisterna: En berättelse från folkets århundrade*, Norstedt 2000.

¹³ Emmanuel Joseph Sieyès, *Vad är tredje ståndet? (Qu'est-ce que le tiers état?, 1789)*, H:ström Text & Kultur, 2012. Ett utdrag finns publicerat i *Fronesis* nr 34, 2010, som "Vad är det tredje ståndet?", s 41-48.

¹⁴ År 1919 beslutade riksdagen att införa allmän och lika rösträtt för kvinnor och män. Det första riksdagsvalet där detta gällde hölls år 1921, men det är en sanning med modifikation att kalla det helt demokratiskt. Kravet att män måste ha gjort värnplikt för att få rösta avskaffades år 1923. Fängelseinterner erhöll rösträtt år 1937. År 1945 utsträcktes rösträtten till de som fick understöd från fattigvård och de som var satta i personlig konkurs. År 1989 avskaffades begreppet omyndigförklaring, vilket innebar att alla svenskar över 18 år erhöll rösträtt. Fortfarande gäller särskilda regler för utlandsfödda.

Internationellt framstår den unga svenska arbetarrörelsen som fredlig. Den våldsideologi som präglade delar av arbetarrörelsen i Ryssland och Sydeuropa var svag här. På 1970-talet lyfte den nya vänstern fram de enstaka utbrotten av blodig klasskamp, som i Sundsvall år 1879 och Ådalen år 1931. Men de händelserna var undantag mer än regel. Klasskampsperspektivet var aldrig dominerande i systemkritiken, och det var framför allt de intellektuellas perspektiv. Visionen om samhällsförändring gällde snarare att arbetarna skulle få sin del av avkastningen från produktionen, och att "småfolket" skulle erkännas den värdighet och det oberoende som de styrande förvägrat dem.

Den svenska arbetarrörelsen byggdes från starten underifrån: De första konsumentföreningarna kom till i början av 1850-talet. De första arbetarföreningarna med måttliga sociala reformer, folkbildning och Kooperation på programmet kom på 1860-talet. Från 1880-talet växte den fackliga rörelsen fram. Sedan kom folkbildnings- och folketshusrörelsen. Kooperativa förbundet, KF, bildades år 1899 och Hyresgästernas sparkasse- och byggnadsförening, HSB, år 1924. Dessa rörelser byggdes i stort sett helt utan stöd från stat och kommun. De byggde på människors känsla för solidaritet, men också på deras ömsesidiga egennytta.¹⁵

Där fanns inom den internationella arbetarrörelsen från början en spänning mellan en mer aktivistisk, utopisk och en mer historiematerialistisk, vetenskaplig socialism. I Sverige kan man tala om tre ideologiska huvudfraktioner i den unga arbetarrörelsen: en vänsterliberal, en anarkistisk eller syndikalistisk och en socialdemokratisk. Den sistnämnda skulle från sekelskiftet och framåt bli den dominerande.

Arbetarrörelsens reformism

Vi fick aldrig några framstående marxister i den svenska arbetarrörelsen. Däremot hade vi gott om progressiva kritiker av Marx och den revolutionära marxismen.

Efter en debatt år 1885, där den sedermera världsberömda nationalekonomen Knut Wicksell bildligt talat mosat Atterdag Wermelin i en debatt om arbetsvärdeläran, skrev Branting i en ledare i tidningen *Social-Demokraten* så här:¹⁶

¹⁵ Stig Henriksson, "I ett socialistiskt samhälle ska det väl för f-n inte finnas några fritidsledare!", Anders Rosén (red.), *Vägval Vänster: En antologi*, Premiss 2006. Anders Isaksson, *Per Albin*, fyra delar, Wahlström & Widstrand, 1985, 1990, 1995 och 2000. Torkel Jansson, *Adertonhundratalets associationer*, Uppsala universitet 1958.

¹⁶ Citatet finns i Lönnroth, 1995, s. 105.

Vår verldsåskådning hvilar efter min uppfattning som vetenskap mera på den historiskt nödvändiga utvecklingens än på den abstrakta ekonomiens grund, och jag tror den hvilar säkrare så.

Den svenska socialdemokratin var ett av de första nationella arbetarpartier, som i allt väsentligt anslöt sig till Eduard Bernsteins revisionism av marxismen. Kapitalismens undergång var inte ödesbestämd. Socialismen blev en fråga om rörelsens rättvisa och solidariska värderingar snarare än framtidsstatens hägrande mål. Rörelsen blev också gradvis mer nationell. Proletärer i alla länder skulle förenas. Men de fick också ha kvar sitt svenska fosterland.

Under 1890-talet anslöt sig alltfler intellektuella till rörelsen. Branting är bara ett exempel i tiden, om än ett framträdande sådant, på ett "svart får" som inte förblivit sin borgerliga bakgrund trogen. Socialdemokratin blev reformistisk: Arbetarklassen skulle gradvis och genom den politiska demokratin ta makten över staten och använda den i arbetarklassens intresse. Man behöll visserligen länge en revolutionärt marxistisk retorik i partiprogrammet. Men i praktiken blev partiet reformistiskt redan vid sekelskiftet. Särskilt efter den ryska revolutionen år 1917 och bolsjevikernas byggande av sin partidiktatur lämnade svensk socialdemokrati definitivt tanken på proletariatets diktatur och anammade det som av kommunister kom att värderas ner som "borgerlig demokrati".

Den socialdemokratiska vänstern

Det socialdemokratiska ungdomsförbundet, bildat 1903, räknade ca 15 000 medlemmar före storstrejken år 1909 och lär då ha varit det näst största ungdomsförbundet i Europa. Man startade tidningen *Stormklockan* år 1908, snart språkrör för en allt tydligare vänsterfalang inom partiet. Särskilt efter ordförandeskiftet år 1909, från en viss Per Albin Hansson till den i dag inte fullt lika kände Zeth "Zäta" Höglund.

Ytterligare till vänster om ungdomsförbundet fanns de mer anarkistiska ungsocialisterna med tidningen *Brand* och dess redaktör Henrik "Hinke" Bergegren som ledande namn. Hinke Bergegren propagerade inte bara för en socialism utan stat. Han var också tillsammans med Hilma Hofstedt ledande i rörelsen för rätt till preventivmedel.

Efter nederlaget i storstrejken år 1909 bildades året därpå Sveriges arbetares centralorganisation, SAC. På programmet stod direkta utomparlamentariska aktioner för arbetarmakt på företagen och för att upplösa borgar-

klassens stat och ersätta den med ett system av självförvaltande företag i "federativ" samverkan.¹⁷

År 1912 bildades den Socialdemokratiska vänsterföreningen som stod någonstans mitt emellan ungsocialisterna och partiledningen. När världskriget närmade sig slog motsättningarna ut i full blom. I första hand handlade det om två stridsfrågor: Synen på militarismen och det hotande kriget samt frågan om den inre partidemokratin.

Partivänstern ansåg att partiet var skyldigt att följa den andra internationalens proklamationer om att arbetarklassen i olika länder skulle vägra gå i krig med varandra. Hellre borde arbetarrörelsen bli laglös än att ställa upp på sina nationers krigspolitik. När kriget bröt ut år 1914 delades socialdemokratin nästan överallt på denna fråga. I de krigförande länderna sprängdes partierna. I det neutrala Sverige var frågan inte lika dramatisk som i Tyskland och Ryssland. Men särskilt en av partivänstern mot partiledningens vilja i mars 1916 anordnad "arbetarfredskongress", med bland annat ryskt deltagande, skapade starka motsättningar.

Den andra stora interna stridsfrågan stod kring partidemokratin. Partivänstern hävdade rätten att i alla sammanhang hävda och rösta för egna åsikter. Den krävde också respekt för fattade kongressbeslut och hävdade att partiledning och riksdagsgrupp allt oftare struntade i dem. Efter det att Zäta Höglund som nyvald riksdagsledamot på hösten år 1914 mot partiledningens vilja yrkat blankt avslag på alla militäranslag antog riksdagsgruppens majoritet en disciplinstadga, av partivänstern omdöpt till "munkorgsstadga". Den slog fast att en minoritet i gruppen inte fick uppträda offentligt eller rösta mot majoritetsåsikten.

Partivänsterns inställning uttrycktes väl av tidningsmannen Fabian Månsson i en polemik mot Branting, som vädjat om enighet i försvarsfrågan:¹⁸

Så försumpat har aldrig vårt parti varit, att det varit enigt; riktig enighet finns bara på idiotanstalterna, på kyrkogårdarna, men en skenbar enighet har man ibland lyckats åstadkomma i tyranniskt styrda samhällen, där alla munnar täppts med smörja eller hot.

I april samma år startade vänstern en egen tidning *Politiken* med devisen "Bröd, frihet, självansvar" i tidningshuvudet. Flera av partivänsterns ledande ideologer var vänsterliberala idealister snarare än marxister.

En av de ledande i partivänstern, Carl Lindhagen, hade tidigare varit medlem i Liberala samlingspartiet och gått över till Socialdemokraterna år 1909. Han hade som riksdagsman alltsedan år 1902 samlat namn på en motion om allmän och lika rösträtt för kvinnor och män. Han mötte motstånd från både

¹⁷ Kristina Boréus, Ann Ighe, Maria Karlsson & Rikard Warlenius (red.), *Ett sekel av syndikalism, Federativs förlag* 2012.

¹⁸ Citerat efter Ture Nerman, *Allt var rött*, Kooperativa förbundets bokförlag 1950.

Karl Staaff och Branting, som båda såg ett alltför tidigt krav på kvinnlig rösträtt som ett hinder för ett snabbt genomförande av allmän rösträtt för män.

Lindhagen var definitivt ingen marxist. Han ansåg att den materialistiska historieuppfattningen hade "tvingat sig på socialismen".¹⁹

Partisprängningen år 1917

Den tionde socialdemokratiska partikongressen i februari 1917 ställde sig bakom munkorgsstadgan och krävde avbön av partivänster och ungdomsförbund. Därmed var partisprängningen ett faktum.

Den konstituerande kongressen för Sveriges socialdemokratiska vänsterparti, SSV, avhölls i Stockholm i maj 1917. Partiprogrammets första paragraf krävde allmän och lika rösträtt för män och kvinnor från 21 år. Programmet krävde också "principiell vägran av alla militäranslag" samt "avskaffande av militärväsendet som institution." Jorden och dess rikedomar skulle liksom andra "väsentliga" produktionsmedel, bli "hela det arbetande folkets egen- dom." SSV förordade frihandel och att Sverige inte skulle vara anslutet till "protektionistiska maktförbund". Man pläderade också för ett "världsspråk"!²⁰

Kongressen antog också ett av Lindhagen författat särskilt "partidemokratiskt manifest", som inleddes så här:

§1. Hos partiets djupa leder, icke hos några överledare skall ledningen och avgörandet ligga. Partiets förtroendemän äro folkets jämlikar och tjänare, icke dess herrar.

§2. Yttrande-, tryck-, församlings-, förenings-, demonstrations- och valfrihet högsta lag inom partiet.

§3. En majoritet har följaktligen ingen rätt att påtvinga andra medlemmar sina meningar att hävdas såsom även de senares egna åsikter...

I det nya partiets ledning fanns renlärliga marxister som Zäta Höglund, militanta "befrielse-teologer" som Kata Dalström, anarkister som Hinke Berggren, antibyråkratiska populister som Fabian Månsson och vänsterliberala utopister som Carl Lindhagen. Under en hel generations tid, sedan partiets bildande år 1889, hade demokratin stått högst upp på rörelsens dagordning. I takt med att det målet närmade sig blev rörelsen allt mer institutionaliserad. Istället för agitatorer och föreningsmänniskor blev ombudsmän och

¹⁹ Carl Lindhagen: *Drömmare och stridsman*, texter i urval av Hans Wahlgren, Humanistiska förlaget 1997.

²⁰ Zeth Höglund, *Socialdemokratiska Vänsterpartiets politiska program*, Frams förlag 1917.

folkvalda de ledande företrädarna. Utbrytarna hade sin främsta bas utanför fullmäktigegrupper och förhandlingsdelegationer.²¹

I oktober 1917 fick Sverige för första gången socialdemokrater i regeringen genom en koalition med liberaler. Internt riktades hård kritik mot Branting för att han prioriterade det parlamentariska arbetet. Det talades nedlåtande om "ministersocialism". Partiledarens strategi att försöka knyta till sig liberalerna i en allians med arbetarrörelsen – för att de inte skulle gå till höger, utan stå fast vid sitt progressiva arv – mottogs inte som önskat. Men i och med revolutionen i Ryssland ökade trycket för genomförande av en konstitutionell demokratisk reform.

Under hösten 1918, och särskilt genom Karl Liebknechts och Rosa Luxemburgs spartakistuppror i Tyskland, skärptes striden mellan de båda socialdemokratiska partierna i Sverige. I ett manifest från den 11 november krävde Vänsterpartiet inte bara socialistisk regering, republik och enkammar-system, utan också militärövningarnas omedelbara inställande, bolagens och godsens expropriering samt bildandet av arbetare-, soldat-, och bonderåd över hela landet. Hotet från vänster underlättade för koalitionsregeringen att genomdriva allmän och lika rösträtt för män. Först år 1921 kom rösträtten också för kvinnor.

Påverkade av trycket från de revolutionära händelserna i Europa och från det nya vänsterpartiet uppstod en debatt inom Socialdemokraterna kring hur socialismen skulle genomföras i Sverige. Partiets nya stjärna, målarmästarsonen och ortnamnsforskaren Ernst Wigforss, arbetade vid denna tid som lektor i modersmålet och tyska vid Göteborgs Högre Latinläroverk. Han var huvudförfattare till det så kallade Göteborgsprogram som publicerades i *Ny Tid* den 25 maj 1919 och som hade en tydlig inriktning mot det som då brukade kallas industriell demokrati eller "gillesocialism", den tidens motsvarighet till det som idag kallas företagsdemokrati eller ekonomisk demokrati.²²

En programpunkt löd så här:

Produktionen skall specialiseras och standardiseras för att man tillfullo skall kunna utnyttja alla tekniska möjligheter... hela denna organisationsfråga kräver också i allra högsta grad arbetarnas aktiva medverkan... arbetarråd från verkstaden och upp till industriförbunden beredas större insikt i och allt större inflytande över företagets tekniska och ekonomiska ledning.

²¹ Fredrik Jansson, politisk chefredaktör på Folkbladet Västerbotten, har skrivit en del om detta på sin blogg. <http://tankarfranroten.wordpress.com/2009/05/15/socialdemokratiska-landskap/>
<http://tankarfranroten.wordpress.com/2010/10/26/fyrtio-ar-av-interregnum/>
<http://tankarfranroten.wordpress.com/2010/11/08/socialdemokratins-forra-interregnum/>

²² Ernst Wigforss, "Göteborgsprogrammet", *Vision och verklighet: Ett urval av Ernst Wigforss politiska författarskap*, Prisma 1967.

Programmet kom aldrig att behandlas på allvar i partistyrelsen och när den första rent socialdemokratiska ministären trädde till i mars 1920 förpassades frågan om den så kallade industriella demokratin till en utredning, som år 1923 presenterade ett förslag till företagsnämnder. Men förslaget fick ingen majoritet i riksdagen. Det föll. Frågan om arbetarnas makt i företagen skulle inte komma tillbaka på allvar i partiet förrän på sjuttioalet.

SSV blir SKP

I mars 1919 bildades i Moskva en kommunistisk international (Komintern). Där röstade den av en falang inom SSV i hemlighet ditsände representanten för ett omedelbart bildande av det nya världspartiet. I Ryssland rasade kriget mellan Röda Armén och invaderande vita arméer och deras inhemska allierade. Bolsjevikerna krävde att arbetarpartierna skulle ta klar ställning. Antingen är ni för eller emot oss, sade Vladimir Lenin och hans regering – ungefär som George W Bush efter attacken i New York den 11 september 2001. Överallt minskade därmed utrymmet för en vänstersocialism mellan socialdemokrati och kommunism.

På Kominterns andra kongress år 1920 lades Lenins ryktbara 21 teser fram. Så här löd tes nummer tolv:

Den demokratiska centralisationens princip skall gälla. Under den nuvarande perioden av tillspetsat borgarkrig kommer det kommunistiska partiet endast att vara i stånd till att fylla sin plikt om det är organiserat på ett effektivt centralistiskt sätt, om en järnhård disciplin härskar och partiledningen, uppbyggnaden av partimedlemmarnas förtroende, utrustas med den mest vittgående makt, auktoritet och befogenhet.

Det var i grunden samma linje som Lenin hade drivit alltsedan det ryska partiet kluvits i bolsjeviker och mensjeviker år 1903. Det var om den linjen Rosa Luxemburg då skrev så här i ett rasande angrepp:

Den disciplin som Lenin vill ha är inte bara inplanterat i proletariatet av fabriken, utan lika mycket av kasernerna, av den moderna byråkratin, av alla den centraliserade borgerliga statsapparatus mekanismer... Den ultracentralism han vill ha genomförs i grunden av steril nattvaktaranda...

Lenins partibygge var närmast motsatsen till de partidemokratiska principer Vänsterpartiet hade grundats på tre år tidigare. Den så kallade demokratiska centralismen var ju en hårdare variant av den munkorgsstadga inom Socialdemokraterna som bidragit till Vänsterpartiets bildande. Snart

var spänningarna inom det nya partiet väl så stora som i Socialdemokraterna före partisprängningen.²³

På 1921 års SSV-kongress röstade en majoritet för anslutning till Komintern. Därmed bytte SSV namn till Sveriges kommunistiska parti, SKP. Partiet hade blivit en sektion av Komintern. En nejröst innebar i praktiken utslutning. Nästan alla de som varit ledande i SSV återvände senare till SAP. Några tog vägen via ytterligare ett nytt kortvarigt vänstersocialistiskt parti. År 1924 återvände också Zäta Höglund till Socialdemokraterna.

Hur kan man idag värdera omvandlingen från SSV till SKP? I Ung vänsters jubileumsbok *Hundra år av gemenskap* (2003) ger Folke Olsson den bild som dominerat den interna historieskrivningen:²⁴

Vänsterpartiets ledning var ingen enhetlig samling, vilket ledde till en lång process av ideologiska motsättningar och avhopp innan ett klart socialistiskt parti på marxistisk grund kunde anses etablerat.

Och så här uttrycker sig i samma bok Lars Gogman om samma tid:

Hur gick det till när SDUF/SKU, som Ung Vänster räknar sina anor från, på tio år marginaliserades? Det finns naturligtvis flera orsaker, men en viktig del står att finna i förbundets politiska utveckling från bred demokratisk massrörelse till en kaderorganisation med siktet inriktat på inbördeskrig.

Enligt vår mening är Gogmans perspektiv det enda rimliga. Ett Kominternparti hörde aldrig hemma i den svenska demokratin.

Följderna av trettiotalskrisen

I kraft av de nya rösträttsreglerna kunde Socialdemokraterna för första gången bilda egen regering efter andrakammarvalet år 1921. (Detta om man bortser från den regering under Branting som satt ett halvår 1920 – från mars, då Nils Edéns koalitionsregering av liberaler och socialdemokrater avgick, till valet i oktober, då partiet tappade elva mandat.)

Hur man styr en borgerlig ämbetsmannastat under kapitalistiska produktionsförhållanden stod det mycket lite om i partiprogram och studiehäften. Utöver den ovan nämnda utredningen om industriell demokrati, tillsattes också en utredning med den inte alldeles enkla uppgiften att tala om hur det socialistiska maktövertagandet skulle gå till. I utredningen, som leddes av den första Brantingregeringens finansminister Richard Sandler, ingick bland

²³ Nerman, 1950.

²⁴ Moa Elf Karlén (red.), *Hundra år av gemenskap – i kamp för socialism och människovärde*, Nixon 2003.

andra professorn i nationalekonomi Gustaf Steffen. Den gick femton år senare stillsamt i graven efter att ha producerat ett antal tjocka luntor text.

Regeringens oförmåga att göra något konkret åt efterkrigsdepressionen – arbetslösheten var en period uppe över 25 procent av de fackanslutna – ledde till att borgarna vann nästa val. Men inte heller de visste något annat än det nationalekonomerna lärde ut: arbetslöshet kan bara bekämpas genom sänkta löner. Lagen föreskrev att statsbudgeten skulle vara balanserad. Till det kom att regering och riksbank strävade efter att återupprätta den vid världskrigets utbrott havererade guldmyntfoten. Den ambitionen tvang fram åtstramningar enligt samma logik som Euron tvang fram sådana i Grekland efter år 2010.

Ideologiskt hamnade Socialdemokraterna under tjugotalet i ett slags vakuum. Det tycktes helt enkelt omöjligt att förena marxismens tes om den kapitalistiska marknadsekonomins lagbundna övergång till socialism med en praktisk politik för en rättvisare och bättre fungerande kapitalism. Sekreteraren i socialiseringsutredningen Nils Karleby kunde i en skrift från år 1926, *Socialismen inför verkligheten*, lösa upp knuten genom att gifta ihop marxismen med nationalekonomins lära om den effektiva marknaden:

Går man saken in på livet, skall man finna att de två ekonomilärorna långtifrån att utesluta, tvärtom komplettera varandra... Föreningen måste sökas ... efter den linjen, att den marxiska ekonomilärans sociologiska utgångspunkter bilda underlaget och ramen, den subjektivistiska socialekonomiens analyser innehållet i vetenskapen.

Men det var först i och med börskraschen i New York hösten 1929 och den därpå följande internationella krisen, som Socialdemokraterna lyckades erövra en egen politik inom kapitalismens ramar. Enligt Tingsten valde partiet nu definitivt det han kallade "det lilla perspektivet" – reformer till arbetarklassens fromma – hellre än "det stora perspektivet" – den lagbundna och revolutionära övergången från kapitalism till socialism. Den vedertagna uppfattningen har varit att socialdemokratin därmed också definitivt övergav marxismens lära om klasskampen.

Men detta är en tveksam slutsats. Att arbetarrörelsen skulle kunna erövra den "borgerliga" staten låg av naturliga skäl utanför Marx föreställningsvärld. Man kan notera att Wigforss, en av de bäst skolade marxisterna i partiledningen, först och före nationalekonomerna kunde ta till sig den engelska sociala liberalismens idéer om en aktiv statlig politik mot arbetslösheten. Kanske hade han bättre än de som själva inte läst Marx förstått att socialismen, "arbetarnas fria associationer", åtminstone i teorin inte var oförenlig med marknaden.²⁵

²⁵ Johan Lönnroth, "Who came first: Politicians or academic economists?", ur *History of Economic Theory and Policy* no 1 2013.

I den socialdemokratiska egna historieskrivningen överdrevs betydelsen av den nya ekonomiska politiken efter segervalet år 1932. Det var devalveringen av kronan hösten 1931 – då Sverige lämnade valutaunionen – och den uppåtgående världskonjunkturen, som främst låg bakom att arbetslösheten halverades och statsfinanserna stärktes åren efter krisen. Den viktigaste effekten av de nya idéerna var att de stärkte uppfattningen att det var möjligt att föra en politik som var bra inte bara för arbetarklassen utan också för hela folkhemmet – Per Albin Hanssons nya från den tyska konservatismen inlånade begrepp – inräknat borgare och bönder. Därmed röjdes vägen först för kohandeln med Bondeförbundet år 1933 då ökade anslag till arbetsmarknadspolitik byttes mot margarinaccis – ett slags punktskatt på margarin som gjorde att bönderna kunde höja priset på smör – och övergiven frihandel.²⁶ År 1938 kom också Saltsjöbadsavtalet som betydde att den sista resten av socialism byttes mot kapitalmaktens accepterande av starka fackföreningar och växande offentlig sektor.

Den välfärdsstat som växte fram de följande decennierna hade pakten mellan kapital och arbete som grundläggande förutsättning. Men det var inte alldeles lätt att behålla underifrånperspektivet och folkrörelsekaraktären när väl partiet blivit ledande i staten. Alltfler akademiker och tjänstemän strömmade in i partiet, en hel del för att befrämja karriären. Särskilt många ledande samhällsvetare, typ Gunnar Myrdal och Tingsten, blev medlemmar i Socialdemokraterna. Därmed ändrades också självsynen. Partiet stal Engelbrekt och Gustav Vasa som symbolfigurer och föregångare från högern.²⁷ Partiledare Hansson blev landsfader och fick vänner bland och hade hemliga möten med de ledande i de svenska storföretagen.²⁸ Den proletära internationalismen försvann, den nationella socialstaten kom i dess ställe.

Den lilla dikt som Per Albin Hansson läste upp på Skansen år 1935 uttryckte väl den nya tidsandan:²⁹

*När främlingsväldet låg vräkt i dyn
Och herrarnas rike föll sönder
Då steg som en överjordisk syn
Folkets och rättens rike i skyn
För Engelbrekt och hans bönder*

²⁶ Se Lönnroth (2014) för en utförligare genomgång av kohandeln och om den interna S-debatt som föregick uppgörelsen.

²⁷ Åsa Linderborg, *Socialdemokraterna skriver historia*, Atlas Akademi, 2001.

²⁸ Anders Isaksson, *Per Albin*, fyra delar, Wahlström & Widstrand, 1985, 1990, 1995 och 2000.

²⁹ Citerat efter Berggren & Trägårdh, 2006.

Frihetlig vänster

Alla som röstade emot namnbytet till Sveriges kommunistiska parti på Vänsterpartikongressen år 1921 uteslöts ur partiet. Med stöd av partidistriktet i Västerbotten och Ångermanland återskapades Vänsterpartiet. Carl Lindhagen, Fabian Månsson och fem till satt kvar i riksdagen under det gamla partinamnet, Sveriges socialdemokratiska vänsterparti. De återvände år 1923 i samlad trupp till Socialdemokraterna.

En var syndikalisten och vänstersocialisten Albin Ström, som efter att ha gått över till LO:s Grov- och fabriksarbetarförbund och SAP blev ordförande i den Fackliga Centralorganisationen i Göteborg.

Innan dess hade gruppen hunnit skaffa sig en egen vänstersocialistisk profil. De motionerade om att ta upp statslån för att finansiera nödhjälpsarbeten, det var ett decennium innan den idén slog rot i det socialdemokratiska partiet. I en annan motion föreslog de att Sverige som nation skulle be "de färgade raserna" om ursäkt för allt det förtryck de utsattes för av vita kolonialherrar. Och när Wigforss med flera motionerade om inrättandet av det rasbiologiska institutet var det bara några vänstersocialister som gick emot.

Från och med att driftsnämnderna försvann år 1923 var statssocialismen dominerande i såväl den socialdemokratiska som den kommunistiska delen av arbetarrörelsen. Syndikalismen hade ett uppsving efter storstrejken 1909, med bildandet av SAC år 1910. Också åren i slutet av och närmast efter första världskriget växte medlemsantalet till när det var som högst 32 300 (år 1920). Men rörelsen förmådde aldrig utvecklas till en massrörelse efter det att lagen om kollektivavtal och arbetsdomstol kom i slutet av 1920-talet, som innebar att LO med statens hjälp fick nära monopol på den fackliga organiseringen av arbetarklassen.

Men det fanns utöver Ström också andra enstaka röster inom både Socialdemokraterna och kommunistpartiet som avvek i frihetlig riktning. En av dem var kommunisten Martin Andersson som i den egna tidningen *Minaretten* bekämpade auktoritär barnuppfostran, antisemitism och moskovitisk centralstyrning.³⁰

Kosackvalet och en ny partisprängning

Inför andrakammarvalet år 1928 gjordes en överenskommelse mellan Socialdemokraterna och kommunistpartiet om att gå fram under en gemensam valbeteckning, Arbetarepartiet. Bakgrunden var att den regering som leddes av Carl Gustaf Ekman, partiledare för de frisinnade, hade lagt fram det av en samlad arbetarrörelse förkastade förslaget till kollektivavtal och arbets-

³⁰ Mer om Ström och Andersson i Lönnroth (2014).

domstol. Eftersom Stalin just den sommaren drev igenom sin militanta klass mot klass-linje på Kominterns kongress kunde högern utmåla socialdemokratin som den sovjetiska diktaturens lierade. En valaffisch som distribuerades av bland andra *Nya Wermlandstidningen* (NWT) blev berömd, och andrakammarvalet år 1928 kom att gå till historien som kosackvalet.

Högern vann valet och Arvid Lindman blev statsminister för en ren högerminister. Men när de frisinna gick ihop med socialdemokraterna och fällde förslaget om höjda spannmålstullar kunde Ekman komma tillbaka som statsminister år 1930. Efter det upphörde i stort sett helt det vänstersamarbete som funnits mellan på ena sidan Socialdemokraterna och på andra sidan liberaler och frisinna sedan den gemensamma regeringens tid åren 1917-20. Från och med nu sågs dessa sistnämnda inte längre som vänster utan som borgare, lierade med högern.

Detta blev svårsmält för de liberaler som fortfarande såg sig som tillhörande vänstern. Det gällde särskilt de kvinnor som tillhört rösträttsrörelsen och som i synen på familjen och militärfrågan snarast låg till vänster om arbetarrörelsens män.³¹ År 1931 döpte Frisinnade kvinnors riksorganisation om sig till Svenska kvinnors vänsterförbund, SKV. I och med det kan man säga att den svenska kvinnorörelsens huvudkrafter tog steget från liberalism till socialism.

På Kominterns sjätte kongress år 1928 uppträdde ett antal opponenter till den av Josef Stalin ledda riktning som höll fast vid den gamla tesen om kapitalismens kommande sammanbrott och socialismens spridning utanför Sovjetunionen. Nikolaj Bucharin lanserade tesen om den "organiserade kapitalismen", som skulle kunna leva längre än vad man tidigare trott. Han fick stöd av de svenska delegaterna från SKP med Karl Kilbom i spetsen. Men Stalin, som först sparkat ut Lev Trotskij och sedan anammat delar av hans ekonomiska idéer, segrade. När de kom hem började Karl Kilbom och hans meningsfränder driva linjen att SKP borde bryta sig loss från Komintern och bli ett genuint svenskt parti.

År 1929 sprängdes SKP, båda falangerna hävdade att de var partiets sanna arvtagare. Därmed fanns två kommunistpartier, i folkmun efter ledarna kallade *sillénare* och *kilbommare*. De senare hade med sig merparten av partiets parlamentariker och troligen en majoritet av medlemmarna, men i och med den stora ekonomiska krisen tycktes Stalin få rätt och Bucharin fel.

Kilbommarna kunde ändå fortsätta att göra sig gällande, främst för att sillénarna kallade Socialdemokraterna för socialfascister och drev den hårda "klass mot klass"-linje, som sedan 1928 års kongress dikterades från Komintern.

Det fanns inom socialdemokratin också på nytt en vänsteropposition, i huvudsak bestående av dem som var före detta vänsterpartister från åren

³¹ Kjell Östberg, *Efter rösträtten: Kvinnors utrymme efter det demokratiska genombrottet*, Symposion 1997.

1917-23. En var Albin Ström, som sedan år 1928 satt i riksdagen för SAP. Han höll fast vid den politiska linje som Socialdemokraterna gått till val på år 1932: avskaffande av Arbetslöshetskommissionen (AK), marknadslöner åt de statligt anställda reservarbetarna och frihandel. Han vägrade acceptera kohandeln och sade på ett torgmöte att AK:s vägbyggen var till för att kapitalisterna skulle kunna köra fortare i kurvorna!

Ström kritiserade också regeringens i hans tycke alltför milda behandling av Adolf Hitler i januari 1933 nyinstallerade regim. Ett av den socialdemokratiska Internationalen taget uttalande om handelsbojkott mot Tyskland följden på Ströms initiativ upp av majoriteten i den socialdemokratiska arbetarkommunens styrelse i Göteborg. *Ny Tid* vägrade publicera uttalandet, hårda ord växlades. Det ställdes krav på utslutning av Ström ur partiet, men ett möte med flera tusen arga arbetare i december 1933 krävde i stället utslutning av hans ledande motståndare.

Men partiledningen struntade i det och utslöt Ström. Följden blev att de så kallade "strömmarna" inom den göteborgska socialdemokratin på våren 1934 tog upp ett samarbete med kilbommarna och bildade det Socialistiska partiet, SP. Det nya partiet hade vid starten ett starkare stöd än SKP i opinionen. SP kunde profilera sig som anhängare av oberoende och stridbara fackföreningar och som kritiker av socialdemokratisk och kommunistisk centralstyrning. Bland annat blev partiet i riksdagen ensamt om att vilja tillåta svenskar att åka till Spanien och slåss mot fascismen.

Men SP klämdes efter några år till döds mellan Socialdemokraterna med sitt framgångsrika folkhemsbygge och SKP, som övergav "klass mot klass"-linjen för sin nya taktik att bygga folkfront mot den växande nazismen.³² När SP:s partiledare Nils Flyg blev finlandsaktivist och sålde partitidningen *Folkets Dagblad* till de tyska nazisterna bildade Ström ett nytt vänstersocialistiskt parti. Han sluggade vilt mot Hitler, Stalin och allsköns socialdemokratiska och kommunistiska partipampar. Hans parti dog med honom i början av sextiotalet.

Den svenska modellen

Sverige hade vid krigsslutet år 1945 en oförstörd produktionsapparat. Efter en av kommunisterna ledd metallstrejk samma år rådde i huvudsak arbetsfred. Svenska arbetsgivarföreningen, SAF, Landsorganisationen, LO, och den socialdemokratiska regeringen samarbetade med Saltsjöbadsavtalet som grund. I denna nya samarbetsanda kunde också den nya "keynesianska" tron på en aktiv statlig samordnad finans- och penningpolitik siktande till att få den totala köpkraften att svara mot en nivå som svarade mot full sysselsättning infogas.

³² Bernt Kennerström, *Mellan två internationaler: Socialistiska partiet 1929-37*, Arkiv 1974.

År 1946 lanserade regeringen den allmänna sjukförsäkringen baserad på inkomstbortfallsprincipen.³³ Socialministern Gustav Möller ville ha "grundtrygghet", lika sjukersättning för alla enligt samma princip som för barnbidraget och folkpensionen. Men Per Albin Hansson och Ernst Wigforss drev igenom den nya "generella välfärdens" princip. Wigforss argument var att grundtryggheten skulle bli för dyr. Det kan vara värt att notera idag, när "grundtryggheten" anses vara ett högersns påfund, att på den tiden var det Möller som ansågs stå för vänsterpositionen.

På hösten 1951 anslöts Sverige till Bretton Woods-systemet utan politisk debatt. Kronkursen bestämdes till 5,17 kronor per dollar. Vi hade kvar valuta- och kreditregleringar. Riksbanken måste ge sitt tillstånd till större överföringar av pengar till utlandet. Och staten kunde tvinga banker och försäkringsbolag att köpa värdepapper med lägre avkastning än på öppna marknaden och/eller att begränsa utlåningen i relation till sin likviditet eller genom absoluta utlåningstak. Genom detta kunde det föras en lågräntepolitik – hade vi haft oreglerade kapitalrörelser så hade en lägre ränta än utomlands annars lett till kapitalflykt. Den låga räntan skulle stimulera investeringar, särskilt i bostäder.

Men allt var inte frid och fröjd. I storstädernas verkstadsindustrier växte det så det knakade. Men på landsbygden, och inom textil- och skoindustrin, som mötte en allt hårdare konkurrens från länder med lägre löner, gick det sämre. Den av LO antagna solidariska lönepolitiken, det vill säga principen om lika lön för lika arbete, pressade de stagnerande företagen med låg produktivitet än mer, eftersom den solidariska lönenivån låg över marknadslönen, som redan var lägre än i de högproduktiva företagen. Och i de expansiva verkstadsföretagen höll LO tillbaka lönerna, så att de blev lägre än marknadslönen, vilket ledde till att dessa företag fick större vinster än vad marknaden gett, så kallade övervinster.

Totalt innebar denna lönepolitik att strukturomvandlingen påskyndades, något som den svenska storfinans inte hade något emot. Men två LO-ekonomer, Gösta Rehn och Rudolf Meidner, försökte hitta en politik som också underlättade arbetskraftens övergång från de stagnerande till de framgångsrika företagen. De företag som inte kunde betala den solidariska lönenivån fick antingen slå igen, och då skulle staten genom arbetsmarknadsutbildning och flyttbidrag hjälpa de anställda att flytta över till företag med högre produktivitet. Eller kunde man tänka sig att staten skulle subventionera vissa företag för att de skulle överleva, om till exempel arbetskraften var för gammal för att flytta eller byta yrke.

Det var just en sådan här politik som regeringen i större skala började föra i och med att AP-fonderna och Arbetsmarknadsstyrelsen, AMS, byggdes upp i början av 1960-talet. Man började nu internationellt tala om den

³³ Göran Hägg, *Välfärdsåren*, Wahlström & Widstrand 2005.

svenska modellen som *The Swedish Middle Way*, en kompromiss mellan amerikansk kapitalism och sovjetisk planhushållning. Politiken blev en exportprodukt, predikad av socialdemokrater runt om i Europa.

Det kommunistiska spöket

Svenska kommunister gjorde viktiga insatser för att bygga det svenska folkhemmet. Knappast i riksdagen, men i kommunerna och som aktivister i de demokratiska folkrörelserna – konsument- och boendekooperationen, folkbildningen, fackföreningarna och hyresgäströrelsen.

Bara för att ta två exempel: I Jonsered bildades SKP år 1929 före SAP och kommunisterna var helt dominerande i kommunpolitiken under 1930-talet. Och (frisinnade) kommunister som Martin Andersson (se boken om Albin Ström) var en ledande kraft i nästan alla göteborgska folkrörelser.

De kommunistiska kvinnorna kämpade för jämställdhet och mot svenskt atomvapen. SKV blev i praktiken SKP:s kvinnoförbund och blev en viktig del av kvinnorörelsen. Ofta var SKP först med att föreslå reformer som Socialdemokraterna senare genomförde i regeringsställning.

De flesta som åkte till Spanien för att försvara den demokratiska republiken mot Francisco Franco var kommunister eller kommunist sympatisörer. Att tillhöra SKP gav aldrig privilegier (åtminstone inte på hemmaplan), som i de östeuropeiska partidiktaturerna. Tvärtom var det många som fick sparken, åsiktsregistrerades och förföljdes. Att vara kommunist var för den stora majoriteten i SKP i praktiken att vara idealist, paradoxalt nog eftersom den officiella partidoktrinen var att man stod överst på den lagbundna historiens triumfvagn.

Men det kommunistiska partiet i Sverige vandrade ändå åren mellan 1921 och 1964 i en politisk öken. Att göra revolution i det fredliga Sverige, utan att avskaffa den politiska demokratin och glida in i ett starkt beroendeförhållande till Sovjetunionen, var inte möjligt. En planhushållning av den typ som SKP förordade skulle ha fått förödande effekter på den svenska ekonomin. Partiets stöd för den stalinistiska diktaturen måste betecknas som grotesk.

SKP:s osjälvständighet var också dubbel. En göteborgsk kommunistisk kommunalpolitiker av den gamla stammen beskrev självironiskt SKP:s taktik under det kalla kriget som "att ligga nära sossarna och vänta på ryssarna". Det var en linje som, om den fått fortsätta, hade lett till partiets undergång på samma sätt som för kommunistpartierna i Norge och Danmark. Men efter det att det sovjetiska partiets nya ledning på kongressen 1956 avslöjat terrorn under Stalin, kunde naturligtvis inte heller SKP:s Moskvatrogenhet försvaras. Allt fler svenska kommunister insåg att något radikalt måste göras om partiet skulle överleva.

SKP:s nye partiledare från år 1964, C H Hermansson, pekade i *Vänsterns väg* (1965) ut de frågor som borde tas upp av en förnyad vänster: Kriget i Vietnam, kritiken mot kolonialism och västerländsk imperialism, marxismens lära om främlingskapet i den kapitalistiska produktionen och arbetsplatsdemokrati. Han angrep ägarkoncentration, förmögenhetsklyftor, bristen på jämställdhet samt förgiftningen av mark, vatten och luft. Han anklagade alla politiska partier för att vara ideologiskt gammalmodiga och väckte tanken på ett enda löntagarparti.

Men det visade sig vara en omöjlig uppgift att kompromissa ihop nyvänstern och gammelkommunisterna i Vänsterpartiet Kommunisterna, VPK, det nya partinamnet från år 1967. Resultatet blev, som Werner Schmidt och Petter Berner grundligt gått igenom, oklarhet och dubbel bokföring.³⁴ Hård kritik mot "långtgående inskränkningar i demokratin" i de östliga kommunistpartierna blandades med delegationsresor, ambassadbesök och kamratliga hälsningstelegram. I dag kan man tycka att det varit bättre om C H Hermansson på sextiotalet hade varit mindre skicklig på att hålla ihop SKP. Då hade kanske ett nytt vänstersocialistiskt parti, utan koppling till de statsbärande kommunistpartierna, kunnat bildas redan då.

Dogmatismen inom sjuttioalets studentvänster hade en starkt negativ betydelse för den svenska vänstern. Det tuggades teser och citerades Marx, Lenin, Trotskij, Stalin eller Mao Zedong. Lenins idéer om den disciplinerade rörelsen kom åter till heders, inte minst inom VPK:s ungdomsförbund, som nu hette Kommunistisk Ungdom. Det förekom också i den svenska vänstern en revolutions- och våldsromantik, delvis importerad från Latinamerika. Den uppgörelse med den sovjetkommunistiska traditionen som inleddes under C H Hermansson blev, detta trots de Moskvatrognas uttåg år 1977, bara halvgången.

Löntagarfonderna

Det som bidrog till att den nya vänstern ändå sökte sig till det kommunistiska partiet var upplevelsen av Socialdemokraterna som maktfullkomligt och styrt av byråkrater. Jan Myrdals film *Myglaren* uttryckte väl denna typ av vänsterkritik. Socialdemokraterna sågs som stelnat i en föreställning om den egna förträffligheten och att man en gång för alla hittat den perfekta blandekonomin. En växande kritik från partiets vänsterflygel möttes av partiledningen med tystnad eller administrativa åtgärder. Gruvstrejken årsskiftet 1969-70 och en rad andra konflikter på arbetsmarknaden i början av sjuttioalet stärkte vänstern till vänster om socialdemokratin.

³⁴ Petter Berner, *Med historien som motståndare: SKP/VPK/V och det kommunistiska arvet 1956-2006*, Atlas Akademi 2013. Werner Schmidt, *CH: En politisk biografi*, Leopard förlag 2005.

LO-kongressen 1971 hade tillsatt en arbetsgrupp som skulle lägga förslag på hur löntagarna skulle öka sitt inflytande i de svenska företagen. Under åren som följde kom frågan om arbetarmakt och arbetsplatsdemokrati i fokus. Det "civila samhället" och det jugoslaviska systemet med så kallad arbetarstyrd socialism debatterades inom vänstern. Ungliberalerna krävde ökat löntagarägande och att hälften i styrelserna skulle rekryteras bland de anställda. Socialdemokratiska ungdomsförbundet SSU lanserade år 1974 en kampanj för självförvaltande företag, en slags moderniserad variant av jugotalets industriella demokrati.³⁵

När LO:s arbetsgrupp presenterade det första förslaget till löntagarfonder år 1975 uttalade gruppens ordförande Meidner:

Vi har kommit till en punkt där kapitalet antingen ger sig på oss eller måste vi ge oss på kapitalet.

Vad han menade var att nu när kapitalets företrädare inte längre kände sig bundna av pakten från år 1938, utan sökte sig ut över gränserna till sällare jaktmarker, så räckte det inte längre med kollektivavtal och välfärdsstat för att få någon del av samhällsmakten. Utan nu måste facket som företrädare för klassen självt gå in som aktiv ägare. Förslaget innebar att större bolag skulle avsätta en del av vinsten till aktier som överförs till fonder som kontrolleras av de anställda. I gengäld skulle fackföreningarna lova att kräva löner som inte hotade konkurrenskraften. Denna typ av förslag hade diskuterats inom Folkpartiet. Meidner och hans medarbetare sökte medvetet stöd också från marknadsekonomins borgerliga vänner. Det sades uttryckligen ifrån att förslaget kunde genomförs med bevarad marknadsekonomi. Eftersom vinstavsättningarna skulle vara avdragsgilla innebar fonderna också en viss skattesänkning på det kapital som stannade i företagen.

Men efter segern i Vietnam och i en rad andra före detta kolonier i Tredje världen hade den nya vänstern en orealistisk bild av en försvagad kapitalism och en starkt överdriven föreställning om det politiska handlingsutrymmet. Framför allt insåg man inte vilken betydelse det dollarbaserade valutasystemets sammanbrott och den gigantiska globala finansmarknadens framväxt skulle få för handlingsutrymmet för den nationella ekonomiska politiken i en liten öppen ekonomi.

Socialdemokraterna vågade inte och Vänsterpartiet ville inte ta till sig Meidnergruppens förslag. Båda partierna satt fast i ett statssocialistiskt tänkande. Resultatet blev så småningom de tämligen harmlösa nya fonder, som köpte aktier i existerande företag på ungefär samma sätt som AP-fon-

³⁵ Berggren & Trägårdh, 2006.

derna. Detta hände år 1983. En fotograf upptäckte att finansminister Kjell-Olof Feldt skrev på en liten lapp:

Löntagarfonder är ett djävla skit, men nu har vi baxat dem ända hit.

Kvinnorörelse, kärnkraft, miljöparti

Under sjuttioalets världskris var det inte bara den kapitalistiska ägarmakten som ifrågasattes. Också männens ekonomiska och politiska makt, den ekonomiska tillväxten samt produktionens och konsumtionens inriktning ifrågasattes.

Kraven på jämställda villkor för kvinnor och män, bra dagis åt alla barn samt sex timmars arbetsdag drevs av socialdemokratiska och kommunistiska kvinnor. Men båda partierna var ännu extremt mansdominerade, så vid sidan av dem växte det fram en fristående kvinnorörelse som i ett internationellt perspektiv blev mycket framgångsrik. Så småningom fick rörelsen ett starkt genomslag i de etablerade partierna. Särskilt de på vänstersidan.

Men kritiken mot ekonomisk tillväxt fick med få undantag inget starkare genomslag inom arbetarrörelsen. På Göteborgsvarven var det TCO:s snarare än LO:s företrädare som en tid drev på för att ställa om till det som kallades "alternativ produktion". Nu hade också frågan om jordens begränsade resurser och miljöförstörelsen börjat få genomslag i politiken. Det var Centerpartiet under sin nye ledare Thorbjörn Fälldin som bäst av riksdagspartierna förmådde kanalisera miljöopinionen.

Också inom Vänsterpartiet fanns liknande strömningar, fast i en annan ideologisk förpackning. Kritiken riktades både mot ohämmad storstadstillväxt och mot industrins föroreningar. Efter det att 1973 års Centerstämma tagit ställning mot kärnkraften seglade för första gången på allvar sedan 1700-talets merkantilism frågan om produktionsteknik och produktionsinriktning upp som stor politisk fråga. Den gjorde att Fälldin blev statsminister, men den ledde också till hans fall.

Som i huvudsak ett resultat av olyckan vid ett kärnkraftverk i Harrisburg år 1979 hölls år 1980 en folkomröstning med tre röstsedlar. Bakom den mest kärnkraftsvänliga linje ett stod Moderaterna. Bakom linje tre som var den mest kärnkraftsnegativa stod Centerpartiet, Vänsterpartiet och Kristdemokraterna (då Kristen demokratisk samling, KDS). Bakom linje två – "avveckling med förnuft" stod Socialdemokraterna och Folkpartiet.

Den växande miljörörelsen stod bakom linje tre. Den hade formulerat ett eget alternativt energiprogram för Sverige – kallat Malte. Även de tre partierna bakom linje tre deltog i arbetet med detta program. Men Centerpartiet och Kristdemokraterna var för mycket förknippade med den kapitalistiska marknaden medan Vänsterpartiet hade problem med sin trovärdighet efter-

som partiet förknippades med de massivt kärnkraftssatsande staterna i öster. Det fanns därmed utrymme för ett nytt politiskt parti, Miljöpartiet.

Sin förebild hade partigrundarna i tyska *Die Grünen*, bildat i januari 1980 ur sjuttioalets fredsrörelse och kärnkraftsmotstånd. Rötterna fanns i sextio-talsvänstern och kvinnorörelsen, och till dem anslöt sig även såväl miljö-medvetna ungdomar som samhällsengagerade akademiker. I Sverige hette en av grundarna Per Gahrton, tidigare aktiv folkpartist – bland annat som ungdomsförbundsordförande till år 1971, då han förlorade omvalet mot Lars Leijonborg, och riksdagsledamot till år 1979. Han hoppade av för att ansluta sig till kärnkraftsmotståndarna i linje tre.

Miljöpartiet de gröna bildades i september 1981. Ett år tidigare hade Gahrton med en debattartikel i DN förespråkat ett nytt parti. Det skulle ta avstamp i hans kritik av det storskaliga tillväxtsamhället och den samhällsmoraliska upplösning som han menade att jakten på materiellt välstånd leder till. Istället skulle det nya partiet genom gräsrotsdemokrati utveckla en ekologisk produktion och konsumtion, med decentralisering och småskalighet som ledstjärnor.³⁶

Åttioalets avregleringar

Socialdemokraterna och Vänsterpartiet får dela ansvaret för att arbetarrörelsen förlorade den ideologiska striden under åttioalet, då högerens ideologer skickligt lyckades hålla fram den lille företagaren och entreprenören i sin kamp mot storebror staten. Eftersom både staten och facket byggt sina egna organisationer nästan lika hierarkiskt som de kapitalistiska storföretagen underlättade man för nyhögern att göra sig till småfolkets språkrör.

Som Meidner hade spått var det kapitalet som nu gick på offensiven. Lön-tagarfonderna bidrog till att mobilisera en offensiv från de borgerliga, med demonstrationer den 4 oktober och andra från vänstern plagierade metoder.

Fondernas främsta roll blev därmed förmodligen att öka den ideologiska klyftan mellan socialdemokratin och de borgerliga. Fonderna bidrog till de senares valseger år 1976. Men den hårda striden om fonderna underlättade och legitimerade också socialdemokratiska regeringars omläggning av den ekonomiska politiken i monetaristisk riktning under åttioalet.

Avvecklingen av kreditregleringarna har beskrivits som en statskupp, genomdriven år 1985 av finansminister Feldt och riksbankschefen Bengt Dennis. Men i själva verket läckte regleringarna redan som såll. Samma sak med avvecklingen av valutareglerna åren 1986 till 1989. Kredit- och valutareglerna hade varit extremt svåra att behålla i det långa loppet. Den globala finansmarknadens aktörer hade redan skaffat sig metoder att

³⁶ Gahrton, Per, "Dags för ett nytt politiskt parti!", Dagens Nyheter den 7 juni 1980. Idéerna utvecklade han senare i boken *Vad vill de gröna?* Korpen 1988.

komma runt den offentliga kontrollen. Avvecklingen framstod ändå som brådstörtad, man underskattade kraftigt effekterna och den socialdemokratiska ledningen hann aldrig förankra besluten i den egna rörelsen.

Den socialdemokratiska regeringen har i efterhand kritiserats för att inte skattereformen i åren 1989-90 kom före avregleringarna. Kanske hade i så fall kapitalflykten år 1989 och den år 1990 brustna fastighetsbubblan aldrig fått en sådan omfattning som den fick.

Omsvängningen av inställningen inom Socialdemokraterna till EU-medlemskapet var också dåligt förankrad. När statsministern Ingvar Carlsson på hösten 1990 deklarerade att regeringen nu skulle söka medlemskap i EU, framstod det som en följd av akuta ekonomiska problem och misslyckandet att få med en riksdagsmajoritet – läs Vänsterpartiet – på en åtstramande krispolitik. Beslutet framstod därför som framtvingat i panik, inte som ideologiskt motiverat. Samma sak när kronan knöts till EU:s kalkylvaluta ECU och låg inflation ersatte den fulla sysselsättningen som övergripande mål för den ekonomiska politiken på senvåren 1991. Det var lätt för vänstern att framställa omläggningarna som en kapitulation för den nya högerens idéer.

Efter murens fall

Nästan ingen hade förutsett det som hände i Östeuropa mot slutet av åttiotalet. Den internationella socialdemokratin var nästan lika oförberedd som kommunistpartierna. Plötsligt tappade man sin balanserade mittenposition. Efter murens fall trodde man ett tag att det var socialdemokratin som skulle ta över i Östeuropa. Michail Gorbatsjov – det kommunistiska återtagets hjälte – uttalade ju att hans mål var socialdemokrati av nordiskt märke. Men när det kom till kritan sveptes alla sådana kompromisser bort i kapitalismens flodvågor. När de befriats från partidiktaturens ok ville östmedborgarna ha "*the real thing*": Nato, kapitalism, lyx och flärd, Coca Cola, rubbet.

Aningslösheten var ännu större inom Vänsterpartiet. Enstaka medlemmar och några lokala partiorganisationer hade sedan länge krävt att partiet skulle bryta kontakterna med östkommunismen. Men gamla leninister och unga nyleninister stod emot. Så sent som på 1987 års VPK-kongress var dessa strömningar starka. En majoritet i partistyrelsen och på kongressen avvisade ett mer modernistiskt programförslag. Två och ett halvt år senare tvangs partiet skrota hela programmet.³⁷

Strykandet av K:et i VPK, för kommunisterna, år 1990 kom för sent, med rätta kunde det uppfattas som en omvändelse under galgen. Kanske var det bara Lars Werners personliga popularitet som räddade Vänsterpartiet kvar i

³⁷ Se Bergner (2013) för det som hände i VPK/V fram till 2006.

riksdagen år 1991. Genom uttalandet "En ny tid – en ny vänster" och valet av Gudrun Schyman till partiledare på 1993 års kongress – samt genom boken *Lik i garderoben* i två upplagor 1994 och 1996 – försökte partiet lyfta av sig den tunga ryggsäck, som kopplingen till östkommunismen inneburit.

Stödstrumporna var ett feministiskt nätverk som bildades ett par månader före riksdagsvalet 1994 av journalisten Maria-Pia Boëthius, forskarna Agneta Stark och Ebba Witt-Brattström, med flera. Med parollen "Hela lönen, halva makten" hotade de att starta ett särskilt kvinnoparti. Ihop med Schymans uttalade feministiska profil bidrog de starkt till att Socialdemokraterna, Vänsterpartiet och Miljöpartiet införde könsvarvade kandidatlistor. Också de borgerliga partierna påverkades och satte upp kvinnor högre upp på sina kandidatlistor.

Riksdagsvalet 1994 gav egen majoritet för Socialdemokraterna och Vänsterpartiet. När Vänsterpartiets ledning deklarerat att partiet i riksdagen tänkte rösta på Ingvar Carlsson som statsminister och var berett att samarbeta om en sanering av de bedrövliga offentliga finanserna, kunde inte Carlsson fullfölja sin planerade koalition med Folkpartiet. Opinionsen inom socialdemokratin och facket gjorde det nödvändigt att pröva ett samarbete åt vänster.

Under hösten 1994 spelade Vänsterpartiet en viktig politisk roll, som hittills i huvudsak har negligerats av dem som skrivit historien. De skatte- och avgiftshöjningar som ansågs nödvändiga för saneringen av statsfinanserna, skulle aldrig kunna ha genomförts enbart med något borgerligt parti. Att regeringen på våren bytte till ett samarbete med Centerpartiet berodde på att socialdemokratiska ledningen inte orkade stå emot trycket från den svenska storfinansens och storföretagens företrädare och på frestelsen att bryta upp det borgerliga blocket. Det berodde också på att många vänsterpartister inte vågade gå längre i kompromisser i rädslan att helt tappa sin ideologiska profil.

I skuggan av den stora krisen under nittiotalets första år kunde Socialdemokraterna inte bara leda arbetet med budgetsaneringen. Man gjorde också ett antal strategiska uppgörelser med borgarna: 1) En pensionsreform baserad på livsinkomstprincip och premiereservsystem. 2) En budgetreform som hindrade utgiftskoalitioner utan gemensam finansiering. 3) En fråga om riksdagens och regeringens direktkontroll fristående expertstyrd riksbank. I huvudsak genomfördes också avregleringen av el- och telemarknaden, försäljningen av statliga företag samt en försiktig bantning av socialförsäkringarna i ett blocköverskridande samarbete.

Dubblingen av väljarstödet för Vänsterpartiet år 1998 och den ännu större framgången i EU-valet år 1999 hade troligen tre huvudorsaker. Partiet hade för det första en populär partiledare, som kom att förknippas med det ideologiska genombrottet för feminismen i svensk politik. Partiet uppfattades för det andra äntligen som fritt från den kommunistiska ryggsäcken och som ett "normalt" riksdagsparti med förmåga att påverka politi-

ken åt vänster. Genom samarbete hösten 1994 hade det för det tredje blivit trovärdigt som ett parti som kunde ta ansvar även för impopulära beslut.

Rödgrönt samarbete med förhinder

Valframgången år 1998 gjorde att Vänsterpartiets ledning kunde inbilla sig att de kritiska rösterna från förr nu hade tystnat. Ett samarbete med Socialdemokraterna och Miljöpartiet om budget, ekonomi, jämställdhet, miljö och fördelning inleddes. Däremot lämnades utrikespolitik, försvarspolitik och EU utanför samarbetet. Bara enstaka röster inom Vänsterpartiet lyfte kravet på regeringsmedverkan. Den nye ledaren Göran Persson för Socialdemokraterna, vald år 1996, kunde dra en suck av lättnad. Han slapp nu ta med sig det som Carl Bildt kallat "den rödgröna röran" in i regeringen.

Det innebär att Vänsterpartiet på hösten 1994 och sedan åren 1998 till 2006 gjorde upp med socialdemokratiska minoritetsregeringar om att förhandla om propositioner på vissa områden, främst gällde det budgetpropositionerna, innan de lades fram till riksdagen. Konstitutionellt var detta en problematisk konstruktion. En av landets ledande jurister sa så här:³⁸

Knappast någon är särskilt lycklig över systemet med samarbetsöverenskommelser mellan regeringen och ett eller flera partier utanför regeringen. Denna ordning är en skvader, en olycklig blandning av en koalitionsregering och en renodlad minoritetsregering som söker stöd för sina förslag i utskotten. Den innebär för det första oklara ansvarsförhållanden. En företrädare för ett samarbetsparti kan på morgonen stödja regeringens förslag i vårpropositionen och på kvällen instämma i oppositionens kritik av samma förslag. Den innebär för det andra sämre insyn i den politiska beslutsprocessen, i varje fall jämfört med om den sker i utskotten. För det tredje innebär denna ordning en risk för att kvaliteten på besluten blir sämre genom att besluten inte bereds på samma ingående sätt som beslut i regeringen eller i ett utskott. Denna beslutsordning borde enligt min uppfattning vara förbehållen rena krissituationer, där snabba och brett förankrade beslut behövs.

Eftersom de offentliga finanserna nu var starka och konjunkturen god var det till en början ändå ganska lätt att få samarbetet att fungera. Opinions-siffrorna för Vänsterpartiet var fortsatt höga, stundtals nådde de 15-procentsnivån. Det kom som något av en chock när Schyman på kongressen i Växjö år 2000 efter ett tal på temat kommunismen är död bara fick lama applåder. Efter det blev ungdomsförbundets ledare mycket starkare applå-

³⁸ Magnus Isberg, då kanslichef för riksdagens konstitutionsutskott, i tal till riksdagsledamöterna 2004.

derad när hon höll ett försvarstal för kommunismen. Ledningen hade uppenbarligen blivit så styv i korken efter valframgången 1998 så att den inte märkt den spirande nykommunismen bland de yngre.

Konjunkturen vände neråt på våren 2000. Kravallerna vid EU-toppmötet i Göteborg i juni och attacken på World Trade Center i september 2001 samt de därpå följande krigen i Afghanistan och Irak skapade polarisering i svensk och internationell politik. Socialdemokratin blev mer USA- och Israelvänlig jämfört med tidigare. Inom Vänsterpartiet kom skillnaderna mellan kommunister och vänstersocialister åter kom upp till ytan. När Schyman fördömde stenkastarna i Göteborg mer än polisvåldet mot demonstranterna fanns det delar av partiet som tyckte att hon gått för långt.

Tillbakagången till 8,4 procent för Vänsterpartiet i valet 2002 berodde nog mest på att Socialdemokraterna hade återtagit en del av sin gamla reformpolitik. Återgången till överbudspolitik på 2002 års kongress spelade också en roll. Miljöpartiet hade gått fram något till 4,65 procent och krävde att få vara med i regeringen. I ett internationellt perspektiv var ju detta ett högst rimligt krav. I ett närmast desperat försök genomfördes regeringsförhandlingar med de mindre borgerliga partierna, men dessa var dömda att misslyckas. Miljöpartiet var instängt i vänsterburen. Statsminister Persson var stenhårt emot andra partier i regeringen. Han kunde luta sig emot att Vänsterpartiets ledning var oeniga i regeringsfrågan:³⁹

Ohly sa något som jag tyckte var bra, faktiskt, han sa att det var omöjligt för dem att sitta i regeringen, därför att det skiljer för mycket i synen på försvars-, utrikes- och säkerhetspolitik mellan regeringen och vänsterpartiet för att det skall vara möjligt. Det är vad jag har sagt hela tiden, så där hamnade jag och Ohly, fast från olika utgångspunkter, på samma linje, det går inte. Medan däremot reformisterna i riksdagsgruppen, de som vill samarbeta med oss med Johan Lönnroth i spetsen, har drömt om att få sitta i regeringen. Johan Lönnroths vision är naiv, vill jag påstå. Ett tédrickande politiskt sällskap kan möjligen som en hypotes komma fram till denna absurda slutsats, att ett svagt reformerat kommunistiskt parti med utträdeskrav ur EU skulle kunna sitta i en modern europeisk regering, men det går inte. Där tycker jag att Ohly är mycket mer realistisk än Lönnroth.

Till saken hör att Persson i förhandlingarna om fortsatt samarbete efter valet 2002 lovade att ta fram en lista med villkor för att acceptera Vänsterpartiet och Miljöpartiet i regeringen. Senare blånekade hans medarbetare till att han gett detta löfte, antagligen efter att de insett att risken alltid fanns att villkoren skulle accepteras. Persson var troligen klar över att utträdeskraven

³⁹ Persson intervjuad av Erik Fichtelius i mars 2004. Fichtelius, Erik, *Aldrig ensam, alltid ensam: Samtal med Göran Persson 1996-2006*, Norstedts 2006.

ur EU var av samma karaktär som republikkravet i Socialdemokraternas partiprogram.

Socialdemokraterna regerade ensamma vidare. Vänsterpartiet och Miljöpartiet fortsatte som stödpartier, kallade samarbetspartier med en förskönande omskrivning. Ung vänster hade vuxit kraftigt under nittioalet. En stor del av dem gick över till partiet och tog snart överhanden. Den förste maj 2003 publicerades ett uttåg under rubriken *Vägval Vänster* i tidningen *Vänsterpress*, undertecknat av bland andra den nuvarande partiledaren Jonas Sjöstedt. Det inleddes så här:

Det har ställts många oroliga frågor – såväl inom partiet som inom en betydligt bredare vänster – om vänsterpartiets väg efter den senaste tidens händelser. Frågorna handlar i huvudsak om risken att vänsterpartiet återgår till en roll som präglas av dogmatisk ideologi, att ansvarsfull realpolitik ersätts med överbudspolitik, att miljötänkandet blir en andrahandsfråga, att allianspartiet som förmår samla en bred vänster ersätts av ett smalt elitistiskt nykommunistiskt parti. Vi som undertecknar följande vill verka för ett vänsterparti som bibehåller och utvecklar den politiska förnyelse av partiet som skett under den senaste 10-årsperioden.

På 2004 års kongress blev Lars Ohly vald till partiledare. En stor del av de ledande i partiet under nittioalets uppgång marginaliserades. Några lämnade partiet. En av dem var Schyman, som satsade på ett nytt parti, Feministiskt initiativ. 2004 bildades föreningen Vägval Vänster, som organiserade medlemmar från fem olika politiska partier med ambitionen att skapa en mötesplats för en bred rödgrön vänster. Föreningen förklarades vilande år 2009 efter det att man visserligen bidrog till att Vänsterpartiet förändrades i önskvärd riktning, men försöket att få med större skaror av socialdemokrater, miljöpartister och vänsterliberaler gick i stöpet.⁴⁰

I valet år 2006 vann alliansen av Centerpartiet, Folkpartiet, Kristdemokraterna och Moderaterna regeringsmakten efter att Moderaterna rört sig in mot mitten och med viss framgång framställt sig som det nya arbetarpartiet. Socialdemokraterna angav efter valet tre huvudförklaringar till nederlaget: 1) Alliansen vann debatten om arbetslösheten. 2) Borgerligheten framstod som enad och mer regeringsduglig. 3) Det egna partiet framstod som alltför nöjt över vad som uträttats och för lite missnöjt med problem och orättvisor.

Men självkritiken tonades ner i takt med stigande opinionssiffror. Mona Sahlin gav i sitt linjetal som nyvald partiledare i mars 2007 denna sammanfattande beskrivning av den borgerliga alliansens nya politik:

⁴⁰ Se Bergner (2013).

Så växlar Sverige spår – från skattefinansierad välfärd, lika för alla, mot ett system där var och en sköter sitt med hjälp av den egna plånboken. ... Systemskiftet har börjat ...

Och i Sahlins första partiledardebatt den 13 juni 2007 angrep hon allianspolitiken i ett replikskifte med Maud Olofsson:

Jag tänker förnya socialdemokratien i en helt annan riktning.

Systemskifte? Växla spår? Helt annan riktning? Var skillnaderna verkligen så rasande stora? Visst innebar sänkt a-kassa och sjukersättning, försäljning av ett antal statliga företag samt borttagen fastighets- och förmögenhetsskatt viktiga förändringar, som alla bidrog till växande klassklyftor. Men socialdemokratiska regeringar hade – även med stöd av Vänsterpartiet och Miljöpartiet – de föregående tolv åren tagit steg i samma riktning som alliansen, om än dessa varit mindre. Statliga företag såldes. Arvs- och gåvoskatten togs bort med ungefär samma argument som alliansens för att ta bort förmögenhetsskatten. Också socialdemokratiska regeringar ville ta bort förmögenhetsskatten och ha lägre ersättningar till deltidsarbetslösa, men stoppades av motstånd från Vänsterpartiet och interna kritiker. Om alliansen växlade spår, så var det tågets hastighet mer än färdriktningen som skiljde.

Ett annat tema i den socialdemokratiska eftervalsretoriken var självberömmet. I Socialdemokraternas motion till 2007 års vårbudget heter det:

Tillväxten är hög, sysselsättningen stiger och arbetslösheten sjunker. Samtidigt är såväl inflation som räntor låga. Det är resultat av den ekonomiska politik som vi socialdemokrater bedrev under de senaste tolv åren.

Även om man bortser ifrån att den ekonomiska politiken under de tolv regeringsåren formades i samarbete med andra, först Vänsterpartiet, sedan Centerpartiet, sedan Vänsterpartiet och Miljöpartiet, samt att den formellt opolitiska riksbanken styr penningpolitiken, så innebär motionens påstående ändå en grov överdrift. Menade motionärerna verkligen att världskonjunktur och global finansmarknad saknade betydelse för svensk ekonomi?

Inga egna svar på finanskris och eurokris

Den socialdemokratiska retoriken kring den ekonomiska politiken har präglats av vacklan mellan olika ståndpunkter. År 2007 angreps regeringen för att den alltför expansiva finanspolitiken pressade upp räntorna. När kon-

junkturen vände nedåt våren 2008 låg kritikens fokus mer på att besparingar och sänkta bidragsnivåer ytterligare ökar arbetslösheten.

När finanskrisen bröt ut hösten 2008 angrep ledningen alliansregeringen för passivitet. Den internationella återkomsten för keynesiansk efterfrågestyrning och kritiken mot den tidigare övertron på finansmarknadernas självläkande krafter satte inga tydliga spår inom svensk socialdemokrati.

Debatten om finanspolitiken mellan Socialdemokraterna och regeringen har mest varit spegelfäkteri. De fem partierna har ju gemensamt genomdrivit makroekonomiska systemreformer som gör att den formellt opolitiska riksbanken bedriver penningpolitiken medan den kortsiktiga finanspolitiken i och med flytande krona och oreglerade kapitalrörelser är tämligen kraftlös.

Också när det gäller synen på EU och EMU tycks skillnaderna mellan regeringspartierna och Socialdemokraterna nästan helt ha försvunnit. På nittioalet hyllade Göran Persson mellanstatligheten gentemot de mer federalistiska företrädarna för särskilt Folkpartiet.

I en intervju i oktober 1997 sa han:⁴¹

Jag har hela tiden haft den åsikten att du inte kan ha en penningpolitik på europeisk nivå, och en frikopplad finanspolitik på nationell nivå. För den här europeiska penningpolitiken kommer att styra också den nationella finanspolitiken ... om man skall lyfta dessa saker till en europeisk nivå, vilket jag mycket väl tror kan bli resultatet av EMU, då byter vi karaktär på den europeiska unionen och går mot en mer federativ lösning.

Men – får man gissa – av rädsla för den antifederalistiska opinionen bytte Persson offentlig ståndpunkt inför folkomröstningen 2003. Då hävdade han – liksom för övrigt alla ja-partier – tvärtom att Sverige som medlem i EMU mycket väl kan behålla en egen finans- och skattepolitik. Omsvängningen framstod knappast som trovärdig. När Sverige tog över ordförandeskapet i EU sa Persson den 4 januari 2001:⁴²

Alla de här som drömmer om en federation får kanske rätt, men de får bara rätt om det är vi som är antifederalister som får bestämma takten.

Återigen: Det är takten som skiljer, inte riktningen.

När eurokrisen bröt ut år 2010 kunde regeringen rida på de starka offentliga finanser som i huvudsak byggts upp under socialdemokratiska regeringar och deras stödpartier. År 2011 utnämnde *Financial Times* Anders Borg till Europas bästa finansminister och år 2012 blev han näst bäst.

⁴¹ Ibid.

⁴² Ibid.

I större delen av Europa rasar en strid om unionens framtid. På ena sidan står dem som vill upplösa den monetära unionen, som vägrar att skicka skattepengar från länder med överskott till länder med underskott i bytesbalansen och som gärna ser att greker och kanske italienare sparkas ut. Längst ut på den kanten står den nya extremhögern som vill upplösa hela unionen och återupprätta självständiga nationalstater.

På andra sidan står de som vill stärka den Europeiska centralbanken, samordna finanspolitiken – en slags keynesianism på Europeanivå i stil med det som krävdes i det socialdemokratiska Europaprogrammet från år 1993.⁴³ De mest extrema på den kanten vill skapa en federal Europastat. I denna debatt ligger alla svenska partier extremt lågt. Rädslan för att utmana den starkt antifederalistiska opinionen är utbredd.

Rödgröna samarbetsproblem

Den första reaktionen från Vänsterpartiets ledning efter valet år 2006 var en suck av lättnad. Med hänvisning till att partiet legat under fyraprocentsspärren i en mätning, gav man självberöm för en väl genomförd valrörelse, där Ohly skickliga framträdanden i teve var ett väsentligt inslag.

Det sades att partiet nu skulle bedriva en fyra år lång kampanj för att bekämpa och förhindra borgarpolitiken, Vänsterpartiet skulle rentav bli det ledande opposition partiet. Man fick bilden av ett parti som inte riktigt ville ta till sig det faktum att man i två riksdagsval mer än halverat sitt väljarstöd sedan år 1998.

I början av år 2007 kom dock signaler om en ändrad inriktning. I en intervju gjorde Ohly självkritik och uttalade sig för ett regeringssamarbete:⁴⁴

Vi har ett gemensamt problem. För att kunna utmana den nuvarande regeringen måste vi tänka om och vara beredda att samregera.

Hösten 2007 kom en valvärdering från en arbetsgrupp tillsatt av partistyrelsen. I den sades att valresultatet år 2006 var en besvikelse och ett misslyckande. Som viktiga orsaker angavs dels den kampanj från den "lilla men starka grupp som ville skada partiet" organiserad i Vägval Vänster, dels debatten om kommunismen efter det uppmärksammade teveprogrammet *Uppdrag granskning* på hösten 2004. Valvärderarna såg dock inga problem med den förespråkade politiken. Att krav som 200 000 nya jobb i offentlig

⁴³ Europeiska Socialdemokraters Parti, Sätt Europa i arbete, program antaget av ledarna för medlemspartierna i det Europeiska Socialdemokratiska Partiet, Bryssel 9 december år 1993, Stockholm: Tidens förlag 1994.

⁴⁴ Svenska Dagbladet den 13 februari 2007.

sektor inte slog igenom sades bero på illvilliga media och otillräcklig pedagogik, inte på att kraven är orealistiska.

I valvärderingen beskrevs också partiets svåra balansgång mellan två "motsägelsefulla men samtidigt nödvändiga" roller:

... samarbetspartnern till socialdemokraternas reformistiska och av nyliberalism anstrukna regeringspolitik; och ett systemkritiskt parti som genom att förändra den politiska dagordningen syftar till framtida förändringar.

Partistyrelsen tog inte ställning till denna valvärdering. Sannolikt insåg partiledningen att partiet i ett nytt samarbete med Socialdemokraterna och Miljöpartiet skulle komma att tvingas kompromissa kring en politisk linje som de egna valvärderarna ansåg vara "anstruken av nyliberalism". Partiet hade ju på fyra partikongresser i rad formulerat krav på återförstatliganden, återregleringar, höjda skatter och återställda socialförsäkringar. Man har kort sagt äntrat varje av den socialdemokratiska regeringen och det egna partiets pragmatiker övergiven barrikad. Att kombinera denna protestpolitik med ett regeringssamarbete ihop med socialdemokrater och miljöpartister var, för att uttrycka det milt, inte alldeles lätt.

Mot denna bakgrund borde det inte varit någon överraskning för vänsterpartisterna när Sahlin ville göra allians med enbart Miljöpartiet, som konsekvent under en längre tid krävt att få sitta med i regeringen. Men den starka reaktionen från LO och socialdemokraternas traditionalister tvingade Sahlin att ta med Vänsterpartiet. Och Vänsterpartiets ledning kunde legitimera sin medverkan med att den självklart var solidarisk med facket och den socialdemokratiska vänstern. I rekordfart gjordes en uppgörelse om en för de rödgröna gemensam budget. De tidigare kraven i Vänsterpartiets budgetmotioner på reformerad budget- och riksbanksordning var borta. Vänsterpartiets krav på höjda statsutgifter och skatter var reducerade från nivån 75 miljarder till 20, ungefär den nivå som funnits i tidigare budgetmotioner från S och MP.

Men så lätt blev partiet inte av med gamla synder i motståndarnas ögon. Borgarna kunde med framgång attackera den socialdemokratiska ledningen för att de släppt in dessa farliga avvikare från den heliga svenska budgetordningen. Samtidigt kunde Sverigedemokraterna ta hand om positionen som de enda som var emot etablissemang.

Ett ideologiskt tomrum

När Håkan Juholt valdes efter Sahlin ropade alla rätttroga vänsterpartister hurra. Äntligen skulle det stora partiet slå in på en ny gammal vänsterkurs. Men nittioalets stora uppgörelser med de borgliga om avregleringar, eko-

nomisk-politiska ramverk och pensionsreform var fast förankrade i det stora partiets maktordning. Att ifrågasätta dem var tydligen inte möjligt. Det var knappast Juholts enskilda misstag som var avgörande. Han stod där och spanade överst i det stora skeppets kontrollrum, men hade aldrig greppet om de styrsystem som avgjorde kursen och farten.

Med Stefan Löfven kunde partiet dra en suck av lättnad. Äntligen en man som visste vad han ville. Positionen som det parti som stod för arbete, trygghet, rättvisa och samtidigt hade högst förtroende i svenskt näringsliv skulle nu erövrats åter. Hur skall det gå till?

Grundidén tycks vara att göra om det moderata reptricket: Att via medierna förmedla bilden av ett nytt fräscht alternativ utan att egentligen ifrågasätta grunderna i den tröttkörda alliansregeringens politik. Skillnaden om Socialdemokraterna återerövrar regeringsmakten handlar om att storleksordningen en till två procent av statsbudgeten flyttas från skattebetalarna till offentlig sektor och sociala utgifter. Med Miljöpartiet och Vänsterpartiet i regeringen kan det tillkomma några promille i höjda miljöskatter och kommunbidrag. Men risken är stor att väljarnas friska beslutsamhet i valet år 2014 efter det övergår i eftertankens kranka blekhet.

I praktisk gärning har båda den svenska arbetarrörelsens partier accepterat de politikens villkor som ställs av den globala kapitalismen. Göteborgs starke man Göran Johansson har uttryckt situationen så här:

Vi går med röven före mot framtiden.

Läget för den svenska vänstern är inte unik. Överallt i Europas länder, där socialdemokrater med eller utan vänstersocialister och postkommunister som allianspartners, står mot ett borgerligt block, har väljarna svårt att se den avgörande skillnaden. De borgerliga är i genomsnitt mer positiva till transatlantiskt samarbete och till den kapitalistiska marknadsekonomins spontana krafter. Vänstern tar fram megafonen och ropar så fort de hör om en skandal på gatan (för att citera Rosa Luxemburg i en kritik av den tyska socialdemokratin). Men man erbjuder inget tydligt alternativ, det handlar mest om att gå något långsammare fram.

En annan värld är möjlig står det på vänsterns banderoller. Men hur den världen ser ut är höljd i framtidens dimma.

Utgivna rapporter

- ▶ Anders Nilsson & Örjan Nyström, *Ny strategi för jämlikhet* (sept. 2011)
- ▶ Anna Johansson, *Obligatorisk valfrihet? – Nej tack!* (okt. 2011)
- ▶ Gösta Esping-Andersen, *Att investera i barn och utjämna livschanser* (nov. 2011)
- ▶ Sofia Jonsson, *Trafficking i Europa* (jan. 2012)
- ▶ Erik Bengtsson, *Varför är fackföreningsrörelsen så svag i USA?* (jan. 2012)
- ▶ Johan Lönnroth, *Fragment av en hegeliansk historieskrivning över nationalekonomin från svensk horisont* (febr. 2012)
- ▶ Roland Kadefors, *Jobba till 75? Om ålder, arbete och pensionering* (mars 2012)
- ▶ Anders Nilsson & Örjan Nyström, *Ungdomsarbetslöshet i Sverige och Leerwerkpflicht i Nederländerna* (april 2012)
- ▶ Anna-Lena Lodenius & Mats Wingborg, *Arbetarrörelsen och hotet från högerpopulisterna* (april 2012)
- ▶ Erik Bengtsson, Jack Rolka och Fredrik Ståhle, *Arbetsmiljörapport* (maj 2012)
- ▶ David Ljung, *Nya tider – nya jobb. Utmaningar och utvecklingsvägar i jobbpolitiken* (juni 2012)
- ▶ Kerstin Littke, *Förutsättningar för framtidens livslånga lärande i Sverige* (juni 2012)
- ▶ Anders Nilsson, *Underbara dagar framför oss. Om sociala investeringsstrategier med barnperspektiv* (Storstadsrapport för Almedalen på uppdrag av Arbetarekommunerna i Stockholm, Göteborg och Malmö, juli 2012)
- ▶ Christer Thörnqvist & Charles Woolfson, *Upphandlingar och nerköp. Om lagstadgad social dumpning i byggbranschen* (sept. 2012)
- ▶ Anna Johansson & Johan Büser, *Ett förslag till socialdemokratisk handlingslinje mot riskkapitalister i välfärden* (okt. 2012)
- ▶ David Ljung, *Är vi smarta nog för de nya jobben?* (nov. 2012)
- ▶ Anders Nilsson & Örjan Nyström, *Dags att skrota "Full sysselsättning"?* (nov. 2012)
- ▶ Anders Nilsson, *Nystartzoner – möjligheter, hot eller retoriskt slag i luften?* (nov 2012)
- ▶ Delvin Arsan, Tor Gustafsson och Stig-Björn Ljunggren, *Gläntan i skogen – om socialdemokratis utmaningar i en ny tid* (dec. 2012)
- ▶ Erik Bengtsson, Sören Mannheimer, Anders Nilsson & Örjan Nyström, *Att skifta överskottet i bytesbalansen till inhemska investeringar* (jan 2013)

- ▶ Ingvar Johansson, *Välfärdskapitalism med jämlikhetsnorm* (febr. 2013)
- ▶ Gösta Esping-Andersen, *Jämlikhet med en lycklig bourgeoisie. Den socialdemokratiska vägen till jämlikhet* (mars 2013)
- ▶ David Ljung, *Har vi råd att inte satsa mer på ökad jämställdhet?* (mars 2013)
- ▶ Lars Ag, Bo Elmgren, Helmuth Föll, Sune Gidgård & Stig Lahti, *Arbetsförsäkring åt alla!* (april 2013)
- ▶ Paul S. Adler, *Det dynamiska förhållandet mellan kodifierad och icke-kodifierad kunskap* (april 2013)
- ▶ Anders Nilsson, *Att förstå världen* (juli 2013)
- ▶ Sandrine Bony m.fl., *Koldioxid och klimat: perspektiv på en vetenskaplig bedömning* (aug. 2013)
- ▶ Erik Bengtsson, Jack Rolka & Fredrik Ståhle, *Organisera eller rekrytera? En rapport om facklig förnyelse* (sept. 2013)
- ▶ David Ljung, *Kina – risk eller räddning för jobben i Sverige och Europa?* (nov. 2013)
- ▶ Anna Johansson m.fl., *Tre texter om skolan* (dec. 2013)
- ▶ Sheri Berman, *Socialdemokratin och skapelsen av allmänintresset* (jan. 2014)
- ▶ David Ljung, *Vad kan vi vinna på att göra de sjuka jobben friska?* (mars 2014)
- ▶ Johan Lönnroth & Jimmy Sand, *Den svenska vänsterns historia* (april 2014)

Rapporterna finns att ladda ner kostnadsfritt i pdf-format från: www.tankeverksamheten.se. Skicka din e-postadress till redaktion@tankeverksamheten.se får du utan kostnad kommande rapporter i din e-postlåda

- ▶ TANKEVERKSAMHETEN/ABF HAR ÄVEN GIVIT UT BOKEN *Jämlikhetsnormen* av Anders Nilsson och Örjan Nyström (sept. 2012)

"Ideologisk vitaminspruta" Peeter-Jaan Kask

"Måsteläsning för alla som på något sätt är intresserade av politiska idéer och konkreta reformer för framtiden" Marika Lindgren Åsbrink

Cirkapris 249 kr. Finns att beställa från bl.a. AdLibris och Bokus på nätet. Organisationer inom arbetarrörelsen och folkbildningen erbjuds rabattpris om 169 kr vid beställning av minst fem exemplar direkt från Tankeverksamheten. Gratis studiehandledning finns på hemsidan.

Johan Lönnroth & Jimmy Sand tecknar en bild av den svenska vänsterns historia från Erik Gustaf Geijer till dagens socialdemokrater, vänstersocialister och postkommunister, som författarna menar inte erbjuder tillräckligt tydligt alternativ till borgerligheten.

Ansvarig utgivare: Ann-Sofie Hermansson
www.tankeverksamheten.se
redaktion@tankeverksamheten.se

ISBN 978-91-87077-34-0